

הארץ, מוסף ספרים, 1.3.2019

הוא יהיה בגדאדי בביתו ובן המערב בצאתו

האפופיאה של קליטת יהודי עיראק כחלק מהסיפור הקולקטיבי של העליות לארץ יכולה להיכתב רק על ידי מי שחזה מבשרו חוויה זו. היה צריך לעבור זמן עד שהחוויה הצטללה ונוצר המרווח האמנותי הנחוץ כדי לאפשר את עיבודה ליצירת אמנות. כמה מספריו הקודמים של אלי עמיר היו בבחינת הכנה לספר המשוכלל "נער האופניים", כמו שכמה מספריו של עמוס עוז סללו את הדרך ל"סיפור על אהבה וחושך"

17:05 25.02.2019 עודכן ב: 18:53 27.02.2019

נורית גוברין

שמור

26 תגובות [147 שתף בפייסבוק](#)

נער האופניים, מאת אלי עמיר, עם עובד, 2019, 623 עמודים

הקריאה ב"נער האופניים" היא עונג מתמשך, עצוב ומהנה כאחד. זהו ספר מכמיר לב, ובעיקר נועז ואמיץ. בימינו אלה, כשמעמיקים הקרעים בין העדות ונשמעות האשמות חמורות, בעיקר מצד העולים מארצות המזרח כנגד "הקולטים" הוותיקים והמנהיגים על מדיניות האפליה והקיפוח, דרוש אומץ לב לא מבוטל כדי לכתוב ספר מאוזן. ואכן, זה ספר שבו האיזון אינו מושג באמצעות העלמה וטשטוש העוולות, אלא אדרבה, דווקא על ידי הצגתם המפורטת, הבלטתם והתמודדות ישירה עמם.

האיזון מושג באמצעות הקשבה גם ל"צד השני", להיכרות קרובה עם מצבה של ישראל בשנותיה הראשונות, להבנת קשייה ויכולותיה הדלות, בד בבד עם המאמצים של הקולטים לקלוט. אין כאן שני מחנות של טובים ורעים, אם כי בכל צד יש אנשים טובים ואנשים פחות טובים, הגונים וצבועים. הביקורת מוטחת לכל הצדדים. האהבה אינה מקלקלת את השורה והכעס אינו מעורר עיניים. האהבה העזה למשפחה אינה מונעת ביקורת עליה, ואסירות התודה לאלה שעזרו אינה מונעת ביקורת עליהם. טעויות נעשו בשני הצדדים.

הספר מסופר מנקודת מבטו של נורי, נער מתבגר החוזה מבשרו את הלב העקירה וייסורי ההתאקלמות שלו, של בני משפחתו ושל דור העולים מעיראק. במרכזו המפגש המתוח בין אנשים מעולמות שונים שאינם מבינים זה את עולמו של זה. כל צד מתבצר בשלו, עומד על "האמת" שלו ודוחה את זו של "האחר". זהו מפגש שבו הכל צודקים והכל טועים. כולם אשמים וכולם סובלים. במיוחד סובלים אלה שנעקרו מארץ ההולדת והגיעו אל ארץ המולדת. עזיבת ארץ ההולדת מלווה תמיד בכאב עקירת השורשים וגעגועים למקום הידוע, יחד עם זעם על שנהפך למקום מסוכן ומכאיב. ההגעה לארץ המולדת מלווה תמיד בציפיות גבוהות ובאכזבות עמוקות.

"נער האופניים" שברומאן הוא נורי, בן דמותו הספרותי של המספר. שמו העיראקי הוא פואד-אליאס-נאסח חלסצ'י, והוא ישנה אותו לאלי עמיר. שינוי השם מעיד על הדרך שעבר

הגיבור מעולם לעולם. האוטוביוגרפי השפיע על הבדיוני הניזון ממנו, ושניהם מותכים יחד לרומאן מרתק.



אלי עמיר. איור: ערן וולקובסקי

עוד כתבות בנושא

- [הספרים החדשים של אלי עמיר, ארז שוייצר ופנלופה סקיי](#) 04.02.2019
- [אוסקר 2019 | הספר הירוק, המדריך למשתכנז](#) 25.02.2019 כתבה זאת זמינה למנויים בלבד

עולמו של נורי, הנקלע בין העולמות, מתואר על כל פרטיו, כישלונותיו והישגיו. הלב נכמר עליו ועל המשימות הבלתי אפשריות שהוטלו עליו מטעם משפחתו ומטעמו שלו. הוא נמצא כל הזמן במעבר ממקום למקום ומתרבות לתרבות: מבגדאד לארץ, לכפר אוריאל – כפר העיוורים שליד גדרה, לקיבוץ משמר העמק; ביקור בתל אביב, חזרה לכפר, וממנו לירושלים. גורלו גם מושפע מן המתרחש במציאות הישראלית על רקע שנותיה הראשונות של המדינה, תקופת המעברות, הצנע, התגבשותם של מוסדות המדינה וחוקיה. והדברים ידועים.

ההשוואה המתמדת בין העולמות השונים וההתמודדות ביניהם היא הפיגומים של הספר. תיאור מול תיאור. עולם מול עולם. אין חיוב מול שלילה, אלא שלילה וחיוב גם יחד. אין העדפה של עולם אחד על חברו, כל עולם מתואר על אורותיו וצלליו כאחד. אם כי אין ספק שלבו של נורי המיטלטל ביניהם נמשך לעולם המוכר לו, שהוא שייך אליו, עולמם המוכר והאהוב של הוריו, עמם הוא מזדהה ואת כאבם הוא כואב: "ורחמיו נכמרו שוב על אביו ועל כל עמיתיו שנזרקו לאוהלים ולפחונים במקומות נידחים, חיים שם בדוחק, ואין איש שואל לרצונם ולדעתם" (עמ' 150).

ההשוואות המרובות נעשות בכל תחומי החיים: המוסיקה הקלאסית מול המוסיקה המזרחית, פרקי החזנות מול ניגוני התפילות המזרחיים, מאכלי אמו לעומת המאכלים המזרח-אירופיים, שוק מחנה יהודה והשוק בבגדאד, בית הספר בבגדאד ובית ספר "דעת" והגימנסיה רחביה, ועוד. כך, למשל, הוא תובע את עלבונה של המוסיקה המזרחית, הנשמעת כ"מוסיקה של יללות" באוזני "אדוני הארץ החדשים" (עמ' 93), אבל יודע שהאוזן צריכה להסתגל גם למוסיקה הקלאסית וללמוד ליהנות ממנה. בהתאם לרוח האיזון השולטת בספר, אין הכרעה בין העולמות השונים. יש הכרה בשונות ובדמיון שביניהם והבנה כי אלה כן אלה מקובלים על בני אדם ממקומות שונים.

בצד אסירות התודה לקיבוץ שקלט אותו מוטחת בו גם ביקורת. הביקורת הקשה ביותר על "הקולטים" מוטחת כלפי הפקידים המתנשאים ואטומי הלב וההתנהלות הביורוקרטית חסרת הרחמים, אם כי גם ביניהם יש פקידים מסוגים שונים.

לא מעט דימויים בספר ממחישים את חיפושי הזהות המעסיקים את נורי לאורך הספר. במתח שבין הדת, נחלת המשפחה, וההתנגדות לה בקיבוץ השומר הצעיר, "הרגיש לרגעים כמו כדור במשחק מחניים" כשמכל צד "חובטים בו". מן הצד האחד "תחינות אימו וסבו", "ומן הצד האחר קולות העולם החדש" (עמ' 123). כשהוא עומד מול ההכרח לבחור, הוא מחליט שלא לבחור בין העולם המהפכני של "השומר הצעיר" לבין עולמם של "תורת אבותינו": "ידע מה הוא לא רוצה להיות — בזה לפחות לא היה לו ספק. אמר לעצמו כי ימצא לעצמו שביל זהב בין שתי הדרכים" (עמ' 222); "בפעם המי יודע כמה שאל נורי את עצמו אם יש תכלית לניסיונותיו להידמות לצברים? למה לא יישאר הוא עצמו? הרי כל מה שיעשה לא יהפוך אותו לאחד מהם. יישאר כמו שהוא, ומי שיכבד אותו יכבד, ומי שלא — לא" (עמ' 303).

מיכל, חברתו משכונת רחביה, מחזקת את הרגשת ייחודו ועושרו התרבותי בניגוד למוסכמות על "הילדה מרחביה". נורי ש"ניצח את חולשתו" מגיע בספריית האוניברסיטה למסקנה ש"כאן במשכן הנאורות והרוח, קובעים רק הידע והמצוינות — לא המוצא, לא הוותק, לא המעמד, לא זכות אבות וגם לא המפלגה", ומחליט על דרכו: "הוא יהיה בגדאדי בביתו ובן המערב בצאתו" (עמ' 335). הספר משופע בתיאורי הווי מהימים של שנות החמישים והשישים, במיוחד בירושלים אבל לא רק בה. כדי להגביר את המהימנות הריאליסטית מכבדות בו דמויות היסטוריות רבות שהגיבור וכן דמותו במציאות, הסופר אלי עמיר, פגש בהן בעת עבודתו במשרד ראש הממשלה. ההילה המיתית מוסרת מהם והם מתוארים מנקודת מבטו של הנער השליח על אופניים כדמויות בשר ודם, מהימנות ומהימנות פחות, ולא פעם גם מגוחכות. יצחק נבון הוא מודל החיקוי הנערץ המייצג את החיבורים בין העולמות ומגלה שהם אפשריים.

מפת הספרות העברית דומה לתמונת פסיפס שכל ספר מוסיף אבן לתוכה, משלים ומעשיר אותה, בין במרכז ובין בשוליים. ספרו של אלי עמיר מוסיף אבן חן חשובה לפסיפס זה. הוא מצטרף לספריהם של בכירי הספרות העברית: מרדכי טביב, משה שמיר, חנוך ברטוב, עמוס עוז וחיים באר, אם להזכירם בלבד. כל אחד מראשי המדברים בספרות העברית תיאר סאגה זו מנקודת מבטו, ויחד הם מצטרפים ל"קומדיה האנושית" של מדינת ישראל, לעלילה הגדולה של היישוב והקמת המדינה. הספר מתכתב עם יצירותיהם בגלוי ובסמוי, לרבות עם אלה של המשורר ארז ביטון.

"נער האופניים" הוא רומאן ריאליסטי המקיים את כל חוקי הז'אנר, לרבות ההתלבטות של הגיבור בין שתי הנשים: רוזיטה היצרית השייכת לעולמו ומיכל המשכילה והעדינה מרחביה,

השייכת לכאורה לעולם האחר. בד בבד הוא משתייך גם לז'אנרים נוספים בספרות העולם ובספרות העברית וממשיך אותם. הספר מקיים את מאפייני "רומאן החניכה" המעמיד במרכז את חיי גיבורו מילדות ועד בגרות, מתאר תהליך התבגרות ארוך קשה ומסובך תוך התנגשות מתמדת עם המשפחה, החברה ונפשו של הגיבור עצמו. סיומו בדרך כלל כסיפור הצלחה, שבו הגיבור "שגידל את עצמו" מתגבר על מכשולים, משתלב בחברה ומגיע להישגים.

הספר נפתח בתחושת הזרות של נורי בקיבוץ בשל התנהגותו של אביו, השומר על זהותו ואינו מסכים להסתגל למוסכמות, ומסתיים בהצלחתו של נורי להעביר את משפחתו לירושלים, שבה עליה להסתגל למציאות החדשה והעלובה אבל עם תקוות "שיבואו ימים טובים יותר". נורי עצמו מתכנן ללמוד באוניברסיטה יחד עם מיכל חברתו־אהובתו.

הספר הוא גם "רומאן מסע", שבו, כדי להשיג מלאות ריאליסטית, הגיבור נע ממקום למקום, מעדה לעדה, ומדעה לדעה. תפקידו כשליח על אופניים מאפשר מסע זה, שבו כל פרט מתואר ממבט ראשוני ורענן. כך נרקמת פנורמה רחבה ומפורטת של החברה בעיניים ביקורתיות. אין זה רק מסע גיאוגרפי, אלא גם מסע פנימי של הגיבור בתוך נפשו, הלומד להכיר את עצמו ולמצוא את דרכו. במסגרת מסע זה שומע נורי ביקורת מכל הצדדים ותוהה: "איך נער כמוהו ימצא את ידיו ורגליו בסך האידיאולוגיות האלה". הוא מקשיב לכולן, "קורא מכאן ומשם", כדי לברר את דרכו העצמאית. ירושלים מככבת בספר לכל אורכו ומתוארת על שלל הגוונים של העדות, המעמדות, המקצועות, הדעות, ולא פחות, הטיפוסים המיוחדים החיים בה.

רבים יקראו את הספר מתוך הזדהות אישית. כך הקוראים שמשפחותיהם הגיעו לארץ אז כניצולי שואה מאירופה, ובמיוחד אלה שהגיעו מארצות המזרח. כולם חוו את "הלם הפגישה". אחרים, עולים ותיקים וילידי הארץ, יקראו את הספר מתוך הזדהות חברתית, אנושית וישראלית, כסיפור מכמיר לב של מצוקה אישית ומשותפת של דור העולים. מכמיר לב במיוחד הוא תיאורו של כפר העיוורים אוריאל על אנשיו ונגניו.

הקוראים את הספר כסיפור האישי שלהם יבליטו, כצפוי, את תיאורי העוול, הקשיים והמצוקה שהיו מנת חלקם. אחדים ימצאו בספר גם הסבר למצוקתם בהווה ואישור להאשמתם את "הקולטים" וראשי המדינה להתנהגותם הפסולה כלפיהם. יש בספר לא מעט דוגמאות לדעות אלה, כגון ציטוט דברי חבר הכנסת מ"חרות" יוחנן בדר שאמר: "הפכו כאן את עולי ארצות ערב לשואבי מים וחוטבי עצים, לומפן פרולטריאט, פרולטריון של סחבות, ואת הילדים כיוונו לבתי ספר מקצועיים כדי שיהיו הפועלים, הנגרים והמסגרים, הפחחים, המכונאים – שיעשו להם ולבניהם את מלאכות הכפיים, ישרתו אותם ואת בניהם שלמדו בגימנסיות, וכך יוכלו הם להמשיך לדבר על סוציאליזם ושוויון" (עמ' 379). אך הספר, כאמור, עושה כל מאמץ לתאר תמונה מאוזנת: להבין את כולם, להצדיק את כולם, להאשים רבים ולהודות לאחרים.

והערה אישית: כצפוי, גם הקריאה שלי היא אישית. נולדתי בתל אביב (אני גדולה מאלי עמיר בשנתיים) למשפחה מפא"יניקית. ילדותי עברה בצל מלחמת העולם השנייה, התבגרתי בשנות מלחמת העצמאות, חוויתי כנערה את תקופת הצנע. יחד עם בני כתתי יצאנו "לעזרת המעברות" ב-1951, שהיתה שנה גשומה במיוחד. כאבנו את כאב העולים ממזרח וממערב והשתדלנו לסייע כמיטב יכולתנו. חשתי לא מעט הזדהות עם "מיכל מרחביה", חברתו של נורי, אם כי בית הורי היה הרבה יותר צנוע. אני קוראת בספר את הצעקה והמצוקה בצד אסירות התודה על העזרה, ומקווה יחד עם המחבר כי הימים הטובים עוד יבואו.

האפופיאה של קליטת יהודי עיראק כחלק מהסיפור הקולקטיבי של העליות לארץ ישראל ולמדינת ישראל יכולה להיכתב רק על ידי מי שחזה מבשרו חוויה זו. היה צריך לעבור זמן עד שהחוויה הצטללה ונוצר המרווח האמנותי הנחוץ כדי לאפשר את עיבודה ליצירת אמנות. כמה מספריו הקודמים של אלי עמיר היו בבחינת הכנה לספר משוכלל זה, כמו שכמה מספריו של חנוך ברטוב קדמו ל"מתום עד תום", וכמוהו גם עמוס עוז, שספריו הקודמים סללו את הדרך ל"סיפור על אהבה וחושך". זוהי תופעה המוכרת מתולדותיהם של יוצרים לא מעטים.

ספר כזה, המתאר מציאות מורכבת ומסובכת, משלב ביקורת בהבנה, הזדהות עם הזולת, חמלה ואנושיות, אפשר לכתוב רק ממרחק השנים. ספר כזה נכתב מתוך בגרות והצטללות הראייה, התחזקות כוח האמן היוצר והשקפת עולם מגובשת, נועזת ואמיצה. ספר כזה, שהוא גם רומאן היסטורי, יש לו משמעות אקטואלית מובהקת. הוא נועד לקרב בין העולמות המפולגים והמסוכסכים השונים זה מזה רק לכאורה. למעשה, הוא מעיד על כך שרב המשותף על המפריד.